

INNOVATIVE WORLD
Ilmiy tadqiqotlar markazi

$$\left(\frac{T_1}{T_2}\right)^2 = \left(\frac{a_1}{a_2}\right)^3$$

TADQIQOTLAR

ILM-FAN

TEKNOLOGIYALAR

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI

ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

2025

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

Andijan, Uzbekistan

+998335668868

<https://innoworld.net>

« ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR
NAZARIYASI » NOMLI ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN
KONFERENSIYASI TO'PLAMI

2-JILD 4-SON

Konferensiya to'plami va tezislari quyidagi xalqaro
ilmiy bazalarda indexlanadi

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2025

« ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI » NOMLI ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN KONFERENSIYASI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING 2020 YIL 2-MART KUNGI «ILM, MA'RIFAT VA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH YILI»DA AMALGA OSHIRISHGA OID DAVLAT DASTURI TO'G'RISIDA»GI FARMONIDA KO'ZDA TUTILGAN VAZIFALARNI IJROSINI TA'MINLASH MAQSADIDA «INNOVATIVE WORLD» MCHJ TOMONIDAN TA'SIS ETILGAN «ORIENTAL JOURNAL ACADEMIC AND MULTIDISCIPLINARY JOURNAL (OJAMR)» ILMIY-USLUBIY JURNALINING (O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI ADMINISTRATSIYASI HUZURIDAGI AXBOROT VA OMMAVIY KOMMUNIKASIYALARNI RIVOJLANTIRISH AGENTLIGINING 138572-SONLI GUVOHNOMA HAMDA ISSN 3030-3079) "ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI" NOMLI ILMIY, MASOFAVIY RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ONLINE KONFERENSIYASINI E'LON QILADI.

KONFERENSIYA TO'PLAMI ZENODO, OPEN AIRE, OPEN ACCESS VA INTERNET ARCHIVE BAZALARIDA INDEKSLANADI. KONFERENSIYA TO'PLAMIGA DOI RAQAMI BERILADI.

KONFERENSIYA TO'PLAMIGA QUYIDAGI YO'NALISHLAR BO'YICHA MAQOLALAR QABUL QILADI:

1. ANIQ FANLAR
2. TABIIY FANLAR
3. TEXNIKA FANLARI
4. PEDAGOGIKA FANLARI
5. IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR
6. TIBBIYOT FANLARI
7. IQTISOD FANLARI
8. QISHLOQ XO'JALIGI FANLARI

ESLATMA! KONFERENSIYA MATERIALLARI TO'PLAMIGA KIRITILGAN MAQOLALARDAGI RAQAMLAR, MA'LUMOTLAR HAQQONIYLIGIGA VA KELTIRILGAN IQTIBOSLAR TO'G'RILIGIGA MUALLIFLAR SHAXSAN JAVOBGARDIRLAR.

**Qaraqalpaq tili sabagında grammatik materiallardı paydalanıw
metodikası hám onıń lingvodidaktikalıq mázmuni**

Embergenova Mapruza Abdualiyevna

NMPI Filologiya tiller fakulteti Qaraqalpaq tili kafedrasınıń professorı

Qaraqalpaq tili Qaraqalpaqstan Respublikasınıń mámleketlik tili bolıp, onı bilimlendiriw shólkemlerinde oqıtılıwı ulken áhmiyetke iye. Dóretiwshilik pikir, dóretiwshilik izlenis, kóp imkaniyatlardıń ishinen eń maqulın tańlay biliw kónlikpelerin qalıplestiriw hám rawajlandırıw, olardı milliy qadriyatlarımız, úrip-ádet dástúrlerimizdi qásterlew ruwxında tárbiyalawda ana tili sabağınıń tutqan ornı hám imkaniyatlardı sheksiz. Ásirese, gárezsiz respublikamız ushın kámil hám dóretiwshi, isker insandı tárbiyalaw máselesi zárur bolıp turǵan bir payıtta jane de áhmiyetlilirek orındı iyeleydi.

Oqıwshılardıǵa sıpatlı tálim-tárbiya, mazmunlı bilim beriwde, olardı zamanagóy turmısqa tayarlawda tájribeli ustaz oqıtıwshılar ǵana jámiyetke órnek bola aladı. Óz ana tilin úyreniw arqalı til hám onıń qaǵıydalar tiykarında awızsha hám jazba til baylıq rawajlanadı, oy-órisi jetilisip iskerlikke úyrenedi.

Tildıń fonetikalıq, grammatikalıq qurılısına baylanıslı túsınıklarди úyreniw balardıń oylaw qábilietin rawajlandıradı. Olar “Gáp” haqqında túsınıktı úyreniw arqalı gáplerdiń mánilik ózgesheliklerin, irkilis belgilerin túsinedi, gápdegi sózlerdiń óz-ara baylanısın biliwge erisedi. Sonıń menen qatar, balalar sózlerdiń ishki mánilik ayırmashılıqların (bir topar sózlerdiń zattıń atın, al ekinshi topardaǵı sózler is-háreketti, úshinshiler zattıń sınıń, tórtinshileri zattıń hár qıylı belgilerin hám t.b) túsiniw aladı. Oy-órisiniń rawajlanıwı ushın qaraqalpaq tili úyreniw barısında paydalanılatuǵın shınıǵıw materiallarınıń tásiiri kúshli. Sonlıqtan shınıǵıw materiallarınıń mazmunı bay turmıs shınıǵın óz ishine tolıq qamtıytuǵın bolıp keliwi tiyis. Sebebi óz aynalasındaǵı tirishilikti, háreketti kóz aldına elesletip, sonnan mısál qurasturatuǵın boladı. Sol mısallar tiykarında sózlerdi durıs oqıydı, jazıw waqtında aq tiyisli irkilis belgilerin qoyıp barıwǵa ádetlenedi. Gápdegi sózlerdiń ishinen dawıslı hám dawıssız seslerdi, juwan hám jıńshke buwınlardıń astın sıızıp kórsetetuǵın boladı. Kúndelikli ótilgen ayırım fonetikalıq hám grammatikalıq qaǵıydalardı orınlay almaytuǵın oqıwshılar menen jeke jumıs júrgizedi. Qaraqalpaq tilin úyreniw barısında ayırım seslerdi hárıp penen jazıwda shatastırıw bir-birine uqsas qıyın sózlerdi esitiliwine qaray jazıp jiberedi. Al geypara sózlerdi buwıńǵa bólgende uqsaslıǵı birdey u-ú hám i-ı seslerin bir-birinen ajrata almaydı. Olardı

kóbinese dawıssız seslerge qosıp jiberedi. Sonlıqtanda kópshilik oqıwshılar sózdi esitkeni boyınsha jazıp, bir qansha qáteliklerge jol qoyadı.

Qaraqalpaq tilin úyreniw barısında islenetuǵın kesteler mazmunı boyınsha fonetikalıq, leksikalıq, orfografiyalıq, morfologiyalıq, sintaksislik, punktuatsiyalıq hám t.b túrlerde bola beredi.

Álbette kestelerdi hámme waqıtta bul bólingen túrinde dara paydalana beriw maqsetke muwapıq kele bermeydi. Sebebi ayırım jaǵdayda qandayda teoriyalıq material ústinde jumis alıp barǵanda morfologiyalıq hám sintaksislik hám orfografiyalıq hám punktuatsiyalıq keste talap etiledi. Mısalı, qospa sózlerdi túsindiriwde bir tárepten onıń qurılısı, ekinshi tárepten orfografiyası haqqında túsiniq beriledi.

Sonday-aq qospa gáplerdi túsindiriwde sintaksistlik hám punktuatsiyalıq kestedен paydalanıladı.

Leksikalıq keste sózlerdiń mánilerin túsindiriwde hám oqıwshılardıń sóz baylıǵın rawajlandırıwǵa baylanıslı islenip, leksika tarawı boyınsha awızsha hám jazba tilin arttırıw maqsetinde hár túrli ámeliy jumıslar islew ushın qollanıladı. Leksikalıq kestelerde óziniń mazmunı, isleniwi hám arnalıwı boyınsha hár túrli bolıwı múmkin. Mısalı: ol qanday da bir mekemeniń yáki qanday da bir zatlarǵa ulıwma qoyılǵan temaǵa baylanıslı sózlerdi tawıp qoyıw ushın arnalıwı múmkin “kiyim”, “poshta”, “kitapxana” degen sózler jazılǵan keste islenip soǵan baylanıslı sózler keltiriledi.

Poshta	konvert	indeks
Bólim	telegramma	mákan jay
Xat tasıwshı	kvitanciya	marka

Usaǵan sózler berilip, bul kórsetpe qural retinde paydalanıladı. Ondaǵı ayırım seslerdiń (háriplerdiń) aytılwı menen jazılıwın bir-biri menen salıstıradı.

Grammatikalıq kestelerdi tiykarınan qıyın ózlestiretuǵın orınları ushın paydalanıw múmkin. Mısalı, qospa atlıqlardıń bildiretuǵın mánileri menen jaziliwına, kelbetliktiń dárejeleri menen onıń substantivlik mánilerine, kelbetlik penen atlıq sózlerdiń baylanıswına, feyil dárejeleri menen feyil máhellerine, gáptegi sózlerdiń orın tártibine, sonday-aq t.b. zárúrli orınlarǵa baylanıslı qollanıw-tiyisli dárejede nátiye beredi. Sonday-aq morfologiyalıq tallawǵa baylanıslı da keste islep, onı qaraqalpaq tili kabinetine ildirip qoysa boladı.

Kórsetpe qural retinde dinamikalıq keste islep, onı qaraqalpaq tilin úyreniwta paydalanıw- kóbinese tildiń fonetika menen morfologiya bólimine

baylanisli dúziledi. Bunday kestdede gápтеgi bir sózdi yáki sózdín bir bólegin, yamasa sózdegi bir háripti qaldırıp ketip paydalanıw múmkin.¹

Uluwma alganda, kórsetpeli qurallardıń nátiyjeliligi sonda, onda úyreniletuǵın materialǵa baylanisli alınǵan mısallardı orınlaw arqalı túsiniwge erisedi. Sonday-aq kórsetpeli qurallardıń paydalılıǵı olardıń óz betinshe orınlaytuǵın jumıslarında anıǵıraq kórinedi. Bilimlendiriw shólkemlerdín ana tili qaraqalpaq tilin úyreniwlerinde kórsetpelilik principin qollanıw - ótilgen temalardı sanalı túrde ózlestiriwiniń birden-bir shárti bolıp esaplanadı. Sebebi, túsindiriletuǵın materialdı jámlestiriw hám juwmaqlastırıw qaraqalpaq tilin úyreniwde hár qıylı grammatikalıq materiýallardan paydalanıw nátiýjesinde iske asırıladı.

Bulardan juwmaq shıǵarıp, bilimlendiriw shólkemlerinde grammatikalıq materiýallardan paydalanıp qaraqalpaq tilin úyreniw usılların izertlew eń áhmiyetli máselelerdín biri dep oılaymız. Onı izertlew qaraqalpaq tilin oqıtıwda, tilimizdín tarawların úyretiwde úlken teoriýalıq hám ámeliy áhimietke iye boladı. Sonday-aq onıń juwmaqları qaraqalpaq tilin úyreniwler, metodikalıq qollanbalar dúziwde belgili xızmet atqara aladı dep esaplaymız.

Qaraqalpaq tilin meńgeriw xalıq dóretpeleri úlgileri bolǵan qaraqalpaq folklori, búgingi kúndegi shayir hám jazıwshıları shıǵarmaları, qaraqalpaq xalqınıń tariýxi hám turmisi, bay mádeniyati, úrp-ádet hám dástúrleri menen tanıtırıw imkannı beredi.

Biz óz metodikamızda oqıtıwdıń oyın usılların abzal kóremiz, bunda óz qábiletlerin hám potentsial imkaniyatların ashıwǵa járdem beriwshi jaǵdayın jarattıq. Sonıń menen birge qaraqalpaq tiliniń fonetikalıq, leksikalıq hám garmmatikalıq dizimin parıqlaw menen bir qatarda sóylesiw barisinda til jaǵdayın jaratiw, qaraqalpaq tilindegi seslerdi durıs aytiw, aktiv hám passiv sózlikti ózlestiriw, sózlerdi qaraqalpaq tiliniń grammatikalıq qaǵıydalarına mas dúziw, birinshi gezekte kommunikativ-sóylew kónlikpelerin qábiletliklerin korsetiwge imkaniyat boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

- 1.Pirniyazova.A, Qaraqalpaq tiliniń ámeliyatı, Nókis 2000
- 2.Pirniyazov.Q, Pirniyazova.A, Qaraqalpaq tiliniń leksikası, Nókis 2004
- 3.Házirgi qaraqalpaq tiliniń grammatikası , Nókis 1992
- 4.Dáwletov .M, Qaraqalpaq tilinde qospalanǵan jay gápler geypara teoriýalıq máseleleri, Nókis 1993.

¹ Qutlimuratov B. Qaraqalpaq tilin oqıtıwdıń ayırım máseleleri. “Bilim”, Nókis, 1992, -B-99.